

Varga Lilla Zsuzsanna¹

Recenzió: A túlélés korlátai. Az erdélyi magyar szociológia 1945 után²

<https://doi.org/10.17177/77171.307>

Széki Levente egyetemi oktató, kutató, doktori disszertációjának témája a második világháború utáni erdélyi magyar szociológia története volt – ebből a disszertációból nőtte magát köteté a most ismertetett könyv. A kötet arra vállalkozik, hogy bebizonyítsa: a romániai magyar szociológia nem csupán mint a romániai szociológia részhalmaza létezik, hanem annak fontos építőeleme is. Bár a tudományos kutatásokat kifejezetten kritikus szemmel érdemes vizsgálni, mégis megérdemelnek egy becsületes és kiegyensúlyozott feldolgozást – érvel a szerző a kötet megírása mellett. A kötet hat fejezetből áll a bevezetőtől a konklúzióig; az ezt követő mellékletre akár egy hetedik fejezetként is tekinthetünk, amelyben tíz, a könyvben bemutatott változások szempontjából kiemelten fontos tanulmány román fordítását adja közre a szerző.

A kötet aktualitása abban rejlik, hogy asztalon tartja a szabad sajtó és a tudomány szabad művelésének fontosságát, illetve a mindenkor médiatestvék fogyasztásakor szükséges forráskritika jelentőségét. Ez jelenleg, egy különösen is polarizáltként definiálható időszakban, amikor egyre nehezebb a saját buborékunkon túlról tájékozódni, kifejezetten érvényes gondolat. „A szociológia – és a szociológiai kultúra – hasznos lenne a társadalom demokratizálódásának folyamatában” – utal rá finoman a szerző (Széki, 2021: 37).

A bevezető fejezet ismerteti a kutatás céljai mellett a hipotéziseket, amelyek a román és a romániai magyar szociológia közötti hasonlóságok és különbségek meghatározására vonatkoznak, illetve igyekszik azonosítani a romániai magyar szociológiára gyakorolt legjelentősebb hatásokat. Előzetesen felvonultatja a felhasznált forrásokat, és a kutatási módszereket, eszközöket is részletezi az olvasó számára.

A már említett *Utunk* és *Korunk* az a két kolozsvári magyar nyelvű folyóirat, amely a legjelentősebb platform volt az erdélyi magyar közösség számára a tárgyalt időszakban. Ebben a két lapban jelent meg a legtöbb és legjelentősebb írás arról, hogy a kor vezető értelmiségeiben határozta meg az egyes tudományterületek, például a szociológia céljait és feladatait, mit tartott fontos kutatási területeknek, beszámoltak a jelentős tudományos történekekről és konferenciákról, illetve a cikkekből végigkövethető a különféle egyetemi katedrák munkássága és az interdiszciplináris kutatások is. Érthető tehát, hogy miért ezeket választja a szerző elsődleges forrásanyagnak.

Széki Levente a diskurzustörténeti megközelítés (Discourse-Historical Approach, DHA) irányvonalait igyekszik követni, hiszen az elemzett publikációk egy szélesebb közéleti párbeszéd részét képezik, amelyek áttekintésekor fontos megérteni azok létrejöttének körülményeit, kontextusát is. A kutatási eredmények érvényességének és megbízhatóságának növelése érdekében

1 A Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program hallgatója, a Partiumi Keresztény Egyetem tanársegédje. E-mail: varga-lilla@partium.ro

2 Széki, L. (2021). *Limitele supraviețuirii. Sociologia maghiară din Transilvania după 1945 [A túlélés korlátai. Az erdélyi magyar szociológia 1945 után]*. ISPMN Kiadója, 266 oldal.

a szabadon elérhető kolozsvári levéltári iratokból (naplók, hivatalos dokumentumok, kutatási jegyzetek és kérdőívek), más korabeli román és magyarországi lapok cikkeiből, a szerző által készített oral history interjúkból, illetve egyéb tudományos munkákból (monográfiák, tanulmánykötetek) dolgozott.

A második fejezet a második világháború időszakából az erdélyi magyar felsőoktatási és kutatási hálózat átalakulásának bemutatásával indít, és az ehhez tartozó intézményeket és a politikai berendezkedést vázolja fel. 1945-ben felmerül az ötlete egy román–magyar tudományos intézetnek, amelynek célja a kolozsvári román és magyar egyetem közötti együttműködés serkentése volt, és közös kutatásokat és publikációkat lett volna hivatott megvalósítani. 1946-ban cikkeznek is az ötletről, végül az intézet nem jön létre. Ennek ellenére a román–magyar együttműködés ismétlődő motívuma számos Székedi által vizsgált publikációnak.

Megfogalmazódik a romániai magyar szociológia célja és feladata: progresszív szemléletmódot kell elsajátítani a marxi elmélet alkalmazása által, vegyen részt az ország problémáit feltáró kutatásokban, írja meg Erdély társadalomtörténetét és hasonlítsa össze a román és magyar társadalomkutatások eredményeit. 1947–48-ra a Bolyai Tudományegyetemen és az Erdélyi Tudományos Intézetnél is eltávolodtak a világháborús társadalomtudományi kutatások hagyományaitól. A kutatók egyre jobban érdeklődnek az erdélyi magyar falvak kutatása iránt, illetve a munkásosztály, a gyárak és kollektívák helyzetének felmérésével kezdenek foglalkozni.

1948-ban hivatalos döntés születik arról, hogy a szociológia áltudománynak minősítendő. A marxizmus eszméje a tudományos életben is egyre nagyobb teret hódít. Szovjet befolyásra a folyamatos ellenségek létrehozásával a közvélemény polarizálódik, egyúttal mélyül a személyi kultusz, és a kultúra és az oktatás minden területén a sztálini irodalom az irányadó. A kozmopolitizmus, a szeparatizmus, a nacionalizmus és az irredentizmus mind szitokszónak számít, és a szovjet tudományos eredmények figyelmen kívül hagyása is óriási bűn.

A szerző egy viszonylag hosszú alfejezetet szentel néhány tanulmány bemutatásának, amelyek illusztrálják azt a korlátok közé szorított közeget, amelyben az *Utunk* publikál ebben az időszakban. Néhány érintett téma a teljesség igénye nélkül: a Bolyain a társadalomtudományok oktatása nem követi eléggé a szovjet ajánlásokat, az oktatók nyelvezete túl nehézkes, és nincs elég „megfelelő” kutatási eredmény sem. Az egyik fontos kikerülési mechanizmus, amely kirajzolódik az *Utunk* cikkeiből az „átszakosodás”: a kutatók más, nagyobb mozgástérrel rendelkező tudományterületeken végeznek kutatásokat, például közgazdaságtani monográfiákat írnak egyes gyárakról vagy a munka területén tapasztalható néhány jelenségről. A néprajzkutatókkal a folklórkutatások, a nyelvészekkel a dialektikai és toponímiakutatások révén végezhettek falukutatásokat – ezeknek volt egy enyhébb szociológiai megközelítése is, de természetesen csak óvatosan elrejtve.

A negyedik fejezetben az 1955–64-es periódusról olvashatunk, avagy ahogy a fejezet címe is utal rá, a „marxi szociológiától” eljutunk a „konkrét szociológiai kutatásokig”. Sztálin halála után a cenzúra szigorában enyhülés érzékelhető a teljes keleti blokkban, de a román kurzus lényegében nem változik. Ettől még a romániai magyar közösség érzékeny a magyarországi változásokra, és hidat képezve közvetíti az „olvadás” időszakának üzeneteit. Egyes kutatók felbuzdulva az enyhülő szigoron, próbálják feszegetni a cenzúra határait. Az egyik ilyen írásban 1954 végén Aluș és Meltzer a „polgári szociológia” ellentétéként a „romániai marxista szociológiáról” ír. A szerző hangsúlyozza, maga a tény, hogy egyáltalán megjelenik ez a fogalom, amit lé-

nyegében a történelmi materializmus szinonimájaként kezdenek el használni, nagyon fontos mozzanatot.

A szerző fókusza ezen a ponton áttér a *Korunk* folyóiratra. A *Korunk* először 1926–40 között jelenik meg Kolozsváron. Eredetileg pluralista, kozmopolita, európai szellemiségű lap volt, természetesen '57-től már nem vállalhatta fel nyíltan ugyanezen értékeket. Rangos írókat, gondolkodókat vonzott maga köré Romániából és a környező országokból egyaránt, és fontos szerepet játszott a szociológia rehabilitációjában is: platformot adott a nyugati ideológiák „importálásának” és a Gusti-iskola tanai újraértékelésének is. A megvizsgált cikkekből Székedi arra a következtetésre jut, mintha a *Korunk* '57-es újraindítását egy átgondolt kampány előzte volna meg: az *Utunkban* 1955-től rendre megjelennek olyan cikkek, amikben a *Korunk* jelentőségéről írnak: a szovjet kultúra közvetítésében, a román–magyar barátság ápolásában, a tudományok népszerűsítésében mind fontos szerepet játszik, ugyanakkor jelentős regionális szócső a külföldi magyarlakta területeken is: Magyarországon, Szlovákiában és Jugoszláviában egyaránt. Mindközben a szerzők próbálják finoman adagolni, hogy a tudományt nem lehet ideológiák mentén művelni, és hogy sokkal inkább a nemzetközi kutatások, példák megfigyelése, illetve a vita ösztönzése lenne követendő. 1957–58-ban ismét elkezdik a szociológia kifejezést használni a tanulmányokban, és létrejön a filozófiaintézet szociológiai szekciója, amelynek tagjai ismét falkutatásokat végeznek, monográfiákat készítenek a Gusti-iskola tanításának megfelelően, de marxi elméleti keretben. A Gusti-iskola román tanítványai is hasonlóképp a szociológia újjáélesztésén tevékenykednek.

Egy rövidebb kitérőben a szerző bemutatja az '56-os magyarországi forradalom következményeit a romániai magyarságra nézve, és a Magyar Autonóm Tartomány körüli változásokat. Majd előreugorva az időben pár évet, egy alfejezetet a magyarországi szociológia újraindításának is szentel: létrejön a Központi Statisztikai Hivatal, az MTA szociológiai szekciója, publikációk szintjén pedig megjelenik a *Magyar Filozófiai Szemle* és a *Valóság* folyóirat.

Visszakanyarodunk 1957-be, a *Korunk* újraindításához, amelyben idővel módszertani szempontból egyre kidolgozottabb munkák jelennek meg, és bibliográfiai szempontból is sokkal alaposabbak, körületekintőbbek, nem szorítkoznak már csupán a szovjet irodalomra. Ettől még hasonlóképpen szigorú keretek között publikálnak a szerzők, de már szóba kerül a sztálini elméletek túlzott merevsége, a személyi kultusz káros következményei, a statisztikai adatokhoz való hozzáférés korlátozásának problémája stb. A román–magyar együttműködésre visszatérve, ebben az időszakban Ion Aluș egyfajta mediátori szerepet tölt be a román és a romániai magyar szakma között, és mintaként szolgál az együttműködésre: magyarokkal is kutat, a magyar folyóiratban is publikál.

A 60-as évek eleje a szocialista országokban a reformok kora a társadalomtudományok számára, ez lehetővé teszi a „konkrét szociológia” létrejöttét. 1962 végén a *Korunk* szociológiai publikációs versenyt hirdet, több mint 50 tanulmány érkezik a szerkesztőségbe. A „kutatók” köre a középiskolás diáktól az egyetemi oktatóig széles körű, éppen ezért a tanulmányok minősége is nagyon változó. Fontos viszont, hogy ezeknek a munkáknak a jelentős része konkrét javaslatokat tartalmaz a tárgyalt problémák orvoslására. Végül terjedelmi okokból 20 szöveg jelenik meg, amelyekről a szerző bővebben is ír a fejezet hátralévő részében.

1963–64-ben már magától értetődő, hogy a *Korunkban* szociológiai írásokat közölnek. A két évből megvizsgált cikkek alapján Székedi Levente levonja a következtetést: a szociológia

újraintézményesítése kapcsán a *Korunk* jó irányba haladt. Függetlenedni igyekezett a történelmi materializmustól. Szakmailag fejlődés látszik a cikkek szerkezetében, hangvételében is. A kutatási témák terén a szakosodás, a nyitás és a romániai szociológiai hagyományok figyelembevétele is észlelhető. Az intézményesülés tekintetében mérföldkövet jelent az 1965-ben, az Oktatásügyi Minisztériumon belül létrejött Szociológiai Laboratórium, az 1966-ban létrehozott Szociológiai Központ a Tudományos Akadémián, és a Bukaresti Egyetemen megalakuló első két szociológiai katedra is.

Az utolsó, összefoglaló fejezetben a szerző a legfontosabb mozzanatokat, fordulópontokat és a korábban felvonultatott szerzők közül a legjelentősebbeket mutatja be ismét röviden, majd sorra tárgyalja a hipotéziseket, amelyek közül kettőt egyértelműen, kettőt pedig részben igazolt. Zárógondolatként megjegyzi, a román és a romániai magyar szociológia szétválaszthatatlan múlttal rendelkeznek, és értékes, szerves része egyik a másiknak – ettől a felismeréstől függ a romániai magyar társadalomkutatás jövője. A könyv melléklete tíz *Utunk*- és *Korunk*-cikk román fordítását tartalmazza – olyan cikkekét, amelyek fordulópontokat jelölnek a kötetben bemutatott szociológiatörténetben –, ezzel hidat képezve a magyar és román szociológia között.

A *túlélés korlátai* összességében egy alaposan dokumentált, nagy gonddal összeállított kötet. Részletesen bemutatja a romániai magyar szociológia hullámszó történetét: a legitim, világháborús időszakból hozott hagyományok mentén zajló működését, majd fokozatos betiltását, végül az újraintézményesítésre irányuló törekvéseket és sikereket. Emellett társadalomtörténeti és saját történeti szempontból is jelentős mozzanatokat összegez.

A módszertani fejezet pozitívuma, hogy a szerző megemlíti az elemzése során felmerült nehézségeket, például olyan rejtett üzeneteket, homályos és ambivalens megfogalmazásokat kellett dekódolnia, amelyek mögé az edzetlen szem nem láthat – érthető módon, hiszen a cenzúra kijátszása volt a cél. A szerző által készített interjúk is arról tesznek tanúbizonyságot, hogy valóban a minél hitelesebb körkép megértésére és megírására törekedett.

A szerző könnyed, olvasmányos stílusa miatt bátran ajánlható a könyv a laikus, csupán a téma iránt érdeklődő olvasó számára is – azzal a megjegyzéssel, hogy a szerző körültekintő leírásai ellenére is akad elvétve néhány részlet – például iskolák vagy elméletek –, amely további utánajárást igényel. A könyv logikusan építkezik, a történéseket többnyire időrendben vázolja fel, és a feldolgozott, eredeti szövegekből számos értékes idézetet emel át a könyvbe, amelyek segítenek a tárgyalt korszak mélyebb megértésében.

Kiemelendőnek tartom a harmadik fejezetet: kifejezetten jó tükör a jelenlegi magyarországi és romániai politika számára is, különösen az a rész, amelyben az egyre terjedő tiltások és „bűnök” meghatározását boncolgatja a szerző. A szemfüles olvasó felfedezhet visszatérő motívumokat az akkori és jelenlegi politikai kommunikáció között, mint a populizmus, az ellenségképek vagy a személyi kultusz előretörése. Hasonlóan nagy jelentőségűnek mondható a Székedi Levente által lefordított tanulmányokat tartalmazó melléklet is. Még a könyv elején, a szakirodalmi források bemutatásánál egy román szociológiatörténeti kötetet említ, amelyből a szerzők kihagyták a romániai magyar szociológusok munkásságát, amelynek oka saját bevallásuk szerint: a nyelvi korlátok. Román fordítások hiányában nem vették figyelembe a magyar kutatók munkáit. Ebből kiindulva rögtön világossá válik a melléklet szerepe és jelentősége, és az is, hogy miért visszatérő toposz a kötetben a román–magyar együttműködés és miért emelte ki helyenként a szerző Ion Aluș munkáját.

A könyv, főként nyelvét tekintve, mindenképp fontos olvasmány a román nyelvű laikus és szakmai közönség számára egyaránt, akik szeretnék mélyebben és árnyaltabban megismerni a romániai szociológia történetét. A szerző bőségesen ajánl további olvasmányokat és kutatási támpontokat, témajavaslatokat is. A korábban tárgyalt román–magyar együttműködés szellemében hasznos lehet a kötet magyar nyelvű publikálása is, hogy a nyelvi korlátokkal küzdő szociológus hallgatók is építkezhessenek ebből a gondosan elénk tárt hagyományból, és rávegyesse őket a román kollégákkal való kollaboráció relevanciájára. Izgalmas volna például egy, a Gusti-iskola hagyományai alapján végzett falukutatás megvalósítása mintegy száz évvel az iskola létrejötte után, 2025-ben – vajon milyen konklúziókat vonhatnánk le annak működőképessége, eredményessége, korszerűsége kapcsán?

SZAKIRODALOM REFERENCES

Székeddi, L. (2021). *Limitele supraviețuirii. Sociologia maghiară din Transilvania după 1945* [A túlélés korlátai. Az erdélyi magyar szociológia 1945 után]. ISPMN.